

השבת נועם הנשמות ועדן הנפשות

הרב יונתן מילוא

ראשי פרקים

ד. "לעשות את השבת – ברית"	הקדמה
ה. מזמור שיר ליום השבת – לעתיד לבוא	א. ריחה של שבת וטעמה
ו. סיכום: השבת והחיים	ב. עונג שבת
	ג. נשמה יתירה

הקדמה: שבת – 'שק שינה' או אוסף איסורים?!

כפי שאמר רבנו הרמח"ל בהקדמתו לספרו המופלא 'מסילת ישרים', יש דברים שמרוב רגילותם אנחנו לא שמים לבנו אליהם באמת ובעומק, והשכחה או הרדידות משתלטים על מרחבם שבנפש ובחיים.

השבת היא מן הדברים שאנו רגילים בהם, ויש ולבנו גס בה, ואיננו שמים לב אל מהותה והארתה, אל סודה ושירתה, ומשהו בין יובש רוחני לסתם שלווה גשמית, ממלאים את הווייתה אצלנו.

רגילות זו מביאה לעתים לידי דלותה של השבת, ולפעמים אף לתחושת מחנק וחוסר חיות במהלך השבת, הגורמים בעיקר לצעירים שבינינו לברוח מן השבת – בנפש או חלילה אף במעשה.

במסגרת השתלמות למורים מן החינוך הדתי, שנכחו בה מחנכים ומחנכות מכל מיני גילים שאלתי: "מהו הזיכרון הראשון שלכם משבת?"

לתדהמתי, ולמרבה הכאב ענו רובם ככולם: "אסור, מוקצה...", "אל תיגע, זה אסור בשבת..." ו"לא לגעת במתג..." – לעתים בתוספת 'פליק' קטן על היד... ומה בנוגע לממתק של שבת, וחיוך של שבת, משפחתיות, הקשבה, זמן פנוי, מנוחה... תהיתי לעצמי.

אבל אמרתי בלבי – אם זה מה שאנחנו זוכרים כחויית ילדות שבתית, לא פלא שהשבת של רבים מאיתנו אינה מאירה באור יקרות כפי שהיא ראויה להאיר, אינה קורנת למי שאינם שומרים את השבת, החיים בסביבתנו, ואינה מושכת בעבותות אהבה לרצות "לעשות שבת" עימנו.

מהי באמת חוייתה של שבת? מה ראוי שיהיה הזיכרון הראשון הנשמע בעומק הנפש הילדותית והאנושית?

כשהיינו ילדים שרנו – "אז למה לא כל יום שבת?!"

כשבגרנו קמעא התחלנו לשאול את עצמנו מי באמת צריך את השבת? כשהגענו לגיל צבא הפכה השבת ל'שק השינה' השבועי ולמצבור המנוחה האישי, ומאז אנו נדים בין חוויית השבת כיום מנוחה לתחושת 'חיבוק דוב' המעניק הרבה, אך נוטל מאיתנו את החופש לחיות שבת מנוחה – כלבבנו (וכלבב שכנינו – המעמיסים את הרכב ונוסעים לטייל ברחבי הארץ, או הנוסעים לסעודת שבת וחוזרים למיטתם בלי ההכרח להתארח או לארח למשך השבת כולה...).

היכן הדרך לחוויית שבת של קודש ושל מנוחה? האם ישנו נתיב היכול להכיל את הנשמה היתירה ואת האוכל, המיטה, הספר וכוס התה – במרחב רוחני אחד? ננסה בעטנו הדל לגעת מעט בשורשי הדברים ובנקודת החידוש של השבת בחיי הנפש והרוח.

א. ריחה של שבת וטעמה

אם היו שואלים אותנו מהי שבת, ובמה מתבטא ייחודה, דומה שהיינו בוחרים דוגמא אחרת מזו שבחרו חכמינו לבטא את ייחודה הפנימי – בריחות ובטעמים. ואולי בשוני הזה מתחיל המסע אל השבת בעומק עומקיה כפי שראו אותה חכמינו במדרש ובתלמודים.

מדרש¹ מוכר וידוע לכל מספר על טעמו המיוחד של תבשיל השבת שטועם אותו אנטונינוס קיסר בביתו של רבי יהודה הנשיא.

מדרש מוכר מעט פחות מספר על ריחם המיוחד של תבשילי השבת. וכך מספר התלמוד²:

”אמר לו קיסר לרבי יהושע בן חנניא: מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף?

אמר לו: תבלין אחד יש לנו ושבת שמו, שאנו מטילין לתוכו – וריחו נודף.

אמר לו: תן לנו הימנו!

אמר לו: כל המשמר את השבת – מועיל לו, ושאינו משמר את השבת – אינו

מועיל לו.”

עיון ראשוני במדרשים הללו מעלה מספר תמיהות נוקבות: וכי זהו עניינה של השבת – אוכל, ושוב אוכל וריח האוכל וטעמו? זהו חידושה של השבת בעולם?

מה פשר משחק המילים הזה בין שמו של התבלין לבין השבת? מדוע מתעתע רבי יהושע בקיסר כאשר מחד הוא אומר: זהו תבלין, ומאידך טוען כי איננו 'עובד' אלא למי ששומר שבת?

1. בראשית רבה יא, ד. 2. שבת קיט, א.

מה בין שני המדרשים – זה העוסק בטעמו של האוכל וזה בריחו?
מדוע זכה הקיסר (אדריאנוס הרשע כנראה) להריח את ריחה של שבת, בעוד אנטונינוס
שהיה צדיק ממנו לא זכה להכיר בטעמה אלא בהשוואה למאכלי החול?
דומה כי המדרשים הללו באים לפתוח פתח ראשוני לעולמה של השבת, ולחיבורה
לעולמו של האדם היגע מישראל.

השבת המתגלה בעולם לא מתחילה את דרכה בעולמות מופשטים וברעיונות
נשגבים, ובוודאי שלא נשאת רק ברעיונות אלו, שיתבהרו בהמשך דרכו ולימודו של
אדם – כשורשיה הרוחניים של חווית השבת. לתפיסתם של חז"ל, חוויית השבת
מיתרגמת לחושים האנושיים – כטעם וכריח, ולהוויה שהיא מעבר לבחירה של האדם
– כריח החודר לאפו של העובר על פתחה של חנות בשמים או על פתחו של בורסקי.
אפילו נכרי מרושע כאדריאנוס אינו יכול להימלט מריחה הטוב של שבת, הריח
שבעוצמתו מחד, ובעדינותו מאידך כ"דבר שהנשמה נהנית ממנו" מטלטל את עולמו
הטבעי, וחושף אותו למימד אחר – נשגב ומרומם, אך לחלוטין לא מובן לו, ושאינו
נמצא במנעד (=דירוג) הבחירות והיכולות של חייו.
באמת אמרו, כי התבלין והשבת אינם רק משחק מילים חלילה, אלא שני פנים של אותה
מטבע.

פן אחד מייצג משהו נשגב הנובע מעולמות עליונים שאין לו לאדם ככה סתם נגיעה
בהם, אלא באופן סגולי לשומרי שבת. פן אחר מייצג חוויה חושית המיתרגמת ברובד
הראשוני לחיי הנפש של האדם בטעם האוכל, באופן בחירי והשוואתי שבין שבת לחול,
ועמוקה ממנה שאין להימלט ממנה, ואין גם להשיג אותה מבחוץ – ריחה של שבת.
את שורשו של ריח השבת כבר סימנו חכמינו במכילתא דרשב"י³ במן שהיה יורד לבני
ישראל בכפליים בערבי שבתות במדבר.

וכך דרשו⁴ על הכתוב:

"והיה משנה לחם" – שהוא משונה. אתה אומר לחם משונה, או אינו אלא

לחם כפול? כשהוא אומר "לקטו לחם משנה" – הרי לחם משנה אמור, הא מה

תלמוד לומר – "והיה משנה לחם" – שהוא משונה".

דרשו כאן חז"ל את כפל הלשון – "לחם משנה" שנאמר בו במן דיום השישי, ואמרו
שהאחד מלמדנו כפשוטו על כפל המנה שנתקבלה ביום השישי, והשני כי היה בלחם
השבת שונות וייחודיות.

ובמה התבטאה השונות? ממשיך המדרש ומבאר:

3. מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי טז, ה. 4. שם.

"בכל יום היה יורד עומר אחד ובשבת שני עומרים, בכל יום היה ריחו נודף ובשבת ביותר, בכל יום ויום מצהיב כזהב ובשבת ביותר".
 אפילו המן, "לחם אבירים", שהיה יורד מן השמים – טעמו כצפיחית בדבש, מראהו כזרע גד וכזהב מופז, וריחו נודף היה למרחוק, בשבת נכפלו טוב מראהו ואיכות ריחו. ובין ריח התבשיל של סבתא לריחו של המן, אנו נדרשים ביתר שאת לשאלת החיבור המיוחד הזה שבין השבת למאכליה.
 נראה, כי מוטיב האוכל בשבת משמש מפתח רב אנפין לסודה של השבת ולחוויה שהיא מסוגלת ליצור בנפש.
 דבר זה הטעימונו נבואת ישעיהו⁵ ובעקבותיה חז"ל בסדרת ציוויים מפתיעים – "וקראת לשבת עונג".

ב. עונג שבת

מדרש מרתק המובא (רק) בספר 'שבולי הלקט'⁶ לרבנו צדקיה הרופא, מספר כך: "ר' עקיבה היה יושב ובוכה בשבת. אמרו לו תלמידיו לימדתנו רבנו 'וקראת לשבת עונג?' אמר להם זה עונג שלי!!"
 רבי עקיבא מלמדנו במעשיו כי קריאת העונג בשבת, שעליה הורה הנביא ישעיהו, הינה בעיקרה אישית, וכי על האדם לחוש עונג בשבת בדברי ההיתר המענגים אותו.
 אף על פי כן חכמינו הורו לנו רשימה של דברים המבטאים את העונג המצוי והסביר, שציוה עליו ישעיהו בדברי קבלה. לבוש נקי, עיטוף בבגד יוקרתי, שולחן ערוך במגוון מאכלים איכותיים ובכמות מרובה, איחור הסעודה או הקדמתה כדי שיחוש האדם כפליים בעונג האכילה ושותפות אישית של בעל הבית בהכנת האוכל ובהכנת השבת – כל אלו ועוד מבטאים, להבנתם של חכמים, את הביטוי למצוה 'וקראת לשבת עונג'. וכדי שלא יחוש האדם שהדברים הינם המלצה בעלמא או פרפראזה יתירה, הוסיפו ואמרו חכמים כי בעונג השבת טמון סוד העושר והכבוד, וכך סיפרו לנו בתלמוד ובמדרש⁷:

"שאל רבי את רבי ישמעאל ברבי יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין?
 אמר לו: בשביל שמעשרין, שנאמר⁸: "עשר תעשר" – עשר בשביל שתתעשר.
 שבבבל במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמכבדין את התורה.
 ושבשאר ארצות במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמכבדין את השבת.
 דאמר רבי חייא בר אבא: פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא,
 והביאו לפניו שולחן של זהב משוי ששה עשר בני אדם, ושש עשרה

5. נח, יג. 6. 'שיבולי הלקט' עניין שבת צג. 7. שבת קיט, א. בראשית רבה יא, ד. 8. דברים יד, כב.

שלשלאות של כסף קבועות בו, וקערות וכוסות וקיתוניות וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים, וכשמניחים אותו אומרים⁹: "לה' הארץ ומלואה" וגו' (ובמדרש הוסיפו: ולמה? – שלא תגבה דעתו של בעל הבית עליו), וכשמסלקין אותו אומרים¹⁰: "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם".

אמרתי לו: בני, במה זכית לכך?

אמר לי: קצב הייתי, ומכל בהמה שהיתה נאה אמרתי: זו תהא לשבת.

אמרתי לו: אשריך שזכית, וברוך המקום שזיכך לכך".

אפילו בחוץ לארץ, שאין בה מקדושתה של הארץ ומקיום מצוותיה המיוחדות לה, ואפילו עושר תורני כשל בבל אין בה, זוכה אדם לעושר ולכבוד בזכות השבת ובזכות עינוגה במאכלים.

ולא נחה דעתם של חכמים עד שהזהירו ללמדנים ולהוגי התורה שלא יימשכו בלימודם המענג והמרחיב את הדעת עד שישכחו לענג את השבת במאכל ובמשתה, וכך מספר התלמוד¹¹: רב ששת שסגי נהור היה ולא יכול היה לראות את השעה, נוהג היה לדרוש בשבת כמנהג החכמים. אך כדי שלא יאריך בדרשתו ותיפגע סעודת השבת, היה מושיב את תלמידיו בקיץ במקום שהשמש מחממת, ובחורף מושיבם בצל המקפיא כדי שיזדרזו לקום מהדרשה, ירמזו לו לסיים, ויגיעו מהר לבתיהם לסעודת השבת.

ועוד מספר שם התלמוד על רבי זירא שהיה מבקש אחר זוגות של תלמידי חכמים שהיו עוסקים בחברותא בתורה, ואומר להם: "במטותא מינייכו, לא תחללוני" – בבקשה מכם אל תחללו את השבת בהיסחפותכם בלימודכם, ולכו לענג אותה. ואנו קוראים את כל המדרשים הללו, מתענגים בהם... ומתקשים להבין: וכי זוהי ליבתה של השבת – העונג הגשמי במאכל ובמשתה, בבגד ובכלים נאים? וכי לא ראוי היה שיפרשו חז"ל את עינוגה של שבת בתענוגות הנפש והרוח, בלימוד תורה מחכים ומרומם, בשירה מתפרצת ומשגבת את רוח האדם, בתפילה מטהרת ומקדשת וכדו'¹²? מתברר שלא! אך מה פשרם של דברים? באופן מפתיע למדי מגלה לנו רש"י כי דווקא האוכל ומנוחת הנפש הינם חלק מרכזי בסודה של השבת ונשמתה היתירה.

ג. נשמה יתירה

נשמה יתירה ניתנת באדם מישראל בכניסת השבת, וביציאתו ניטלת הימנו, כמו שאומר התלמוד¹²:

9. תהלים כד, א. 10. תהלים קטו, טז. 11. שבת שם. 12. ביצה טז, א.

“דאמר רבי שמעון בן לקיש: נשמה יתירה נותן הקדוש ברוך הוא באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר: “שבת וינפש”, כיוון ששבת – ווי אבדה נפש”.

חויית נשמה זו, אומר התלמוד, לא ניתנה אלא לישראל, אך אומות העולם אין להם נגיעה בה ולא הבנה לסודה.

ולמדונו חכמי הסוד שנשמה יתירה זו מתפרדת לכמה ראשים – לנשמה יתירה של לילה ושל יום, ולנפש רוח נשמה ונשמה דנשמה.

איזו הארה והתרגשות פנימית מסתתרת במימרא קצרה זו של רבי שמעון בן לקיש, ואולי יש בנשמה יתירה זו הרבה יותר ממה שמרגיש הלב וחשה הנפש. שכן, אם היו שואלים אותנו מהי נשמה יתירה, נראה כי היינו משיבים בפשטות משהו בדבר שאר-רוח שניתן לו לאדם, הארה רוחנית או רוממות נפשית שחווה האדם בשבת יתר על ימי החול. נשמה יתירה שכזו מביאה את האדם להשגות רוחניות ולימודיות מיוחדות.

ואמנם, מצינו לאחד מרבותינו הראשונים בשם רבי שלמה שפירא, המובא ב'לקט יושר'¹³ – לרבי יוסף בן משה מהוכשטט¹⁴, שכך פירש את המושג נשמה יתירה ועניינה: “ודרש מורנו הרב רבי שלמה שפירא זצ”ל שטוב שילמוד בשבת, משום שיש לו נשמה יתירה”.

ועוד הוסיף ואמר שגם מי שאינו יודע ללמוד, יבטא יתירות נשמתו בלימוד התורה כפי כוחו ויכולתו, וזו לשונו: “אפילו עם הארץ שאינו יודע לקרוא בספר, מכל מקום טוב הוא שיראה בספר, משום דבאותה שעה לא יחטא, וגם המחשבה מצטרפת למעשה”.

אבל רבנו הגדול, אביהם של ישראל, רש”י, מבאר את המושג ‘נשמה יתירה’ ממקום אחר לגמרי, וזו לשונו¹⁵: “נשמה יתירה – רוחב לב למנוחה ולשמחה, ולהיות פתוח לרווחה, ויאכל וישתה ואין נפשו קצה עליו”.

רש”י מחדד כאן את הביטוי המעשי של הנשמה היתירה בנפשו ובחייו המעשיים של האדם – באכילתו של האדם מישראל ובמנוחתו, בשמחתו וברוחב ליבו הפתוח לרווחה לעצמו למשפחתו ולאחרים.

פעמים רבות מדי חש האדם בחיי המעשה כי הוא חווה נתק בינו לבין זולתו, וכי ליבו אינו פתוח באמת לאחר, ויהא זה לעתים בן משפחתו או חבירו הטוב. יתר על כן גם כלפי עצמו הוא חש במן ניתוק וניכור פנימי, ובכל פעם שהוא נח מעט יתר על המידה

13. 'לקט יושר' או"ח קיח ב. 14. מן הראשונים ותלמידו המובהק של ר' ישראל איסרלין בעל "תרומת הדשן". 15. ביצה טז, א.

המצויה או אוכל משהו טוב ומענג, הוא חש ייסורי מצפון ונפשו קצה בעצמו ובתאוות ליבו.

לא כן בשבת, שיש בה הארה גדולה לנשמה, שמגיעה גם לחיי החברה והנפש, ויוצרת לב פתוח לרווחה לזולת – להיות כל אחד קשוב לחויותיו, לכאביו ולמחשבות הלב של רעייתו, ילדיו, חבריו וכדו'.

אף את אותה תחושה מעיקה של 'קצה נפשו' במאכלו ובהנאתו שלו השבת מבטלת, ומאירה את מאכלו של האדם, את מנוחתו ואת תענוגותיו המותרות באור של קדושה ומצוה, עד שאין לבו גס בהן ואין נפשו קצה עליו בכל אותם המעשים. רש"י מציב כאן לכאורה ניגוד מושלם לביאור הראשוני שהציע לבנו בדבר נשמה יתירה שכולה רוחניות והארה נשגבה, ובחר להוריד את הדברים לעולמו הנפשי והחברתי של האדם.

ואולי בעומקם של דברים אין כאן סתירה או מחלוקת כלל, שכן בפנימיות הדברים נדמה כי ישנו מנעד רחב ואדיר המבטא ומשקף את הנשמה היתירה הניתנת באדם מישראל ביום השבת. קשת מופלאה זו מתחילה מרום שמים – מהצד הרוחני הפנימי של נשמה יתירה המאירה את חייו הרוחניים של הישראלי באור יקרות, ומביאתו לרצון ללימוד בפנימיותם של חיים ושל תורה. אך היא אינה נשארת שם, אלא יורדת לחייו הנפשיים והמעשיים של האדם ומגלה את עוצמת הרוח הזאת, שנבחנת דווקא ביכולת לרדת לתחתיות החיים, ולהאיר ולקדש שם את כל מכלול חויותיו והנאותיו של האדם. ואולי כוונת המדרש היא לבאר את הברכה המיוחדת לשבת, שבישר עליה הכתוב בסיומה של הבריאה "ויברך אלוקים את יום השביעי...", במה ברכו ומדי ברכתו? מבאר המדרש¹⁶:

"ר' אלעזר אומר: ברכו בנר – ובי היה המעשה, פעם אחת הדלקתי את הנר בלילי שבת ובאתי ומצאתי אותו במוצאי שבת דלוק, ולא חסר כלום.
ברכו באור פניו של אדם... לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת, כמו שהוא דומה בשבת,
ברכו במאורות...

ר"א בשם רבי יוסי אמר מפני איסטניסים ברכו במטעמים..."

ברכת השבת והארתה מתחילות מלמעלה – ממקור האורה – המאור האלוקי המחיה את הכול, ויורדים עד לנר ולמטעמים שעל שולחנו של אדם מישראל, ומתגלים בדרך – בהארת פניו המיוחדת לשבת.

16. בראשית רבה יא, ב.

וכאן הבן שואל: הארה כל כך נשגבה יש בה בשבת, אז מה צורך יש בהם בכל אותם פרטי מצוות ודקדוקי איסורים הממלאים את כל רוחבה וחיובה של 'שמירת שבת כהלכתה'?

האם לא מטשטשים איסורים אין סופיים אלו את תפארתה ורוחניותה של השבת?

ד. לעשות את השבת – ברית

"ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדורותם ברית עולם. ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם..."¹⁷.

נראה כי בפרשיה זו, השוורת את השבת בתוך פרשיות מעשה המשכן, טמונים כמה מסודות השבת, ובלבם הקשר המיוחד שבין טעמה ועונגה הרוחני והחומרי של השבת ונשמתה היתירה, לבין איסורי מלאכה והטורח שבה.

רבנו ה'ספורנו' כבר נתקשה בדבר – וכי אנו אלו שעושים את השבת, והלוא יצירה אלוקית היא הקבועה וקיימת מששת ימי בראשית? ומה פשר הביטוי "לעשות את השבת"?

דומה כי ביסוד הדברים נמצאים טעמיה הפנימיים של השבת מצד אחד, ואיסורי המלאכה בשבת מצד שני. איסורים אלו כוללים את מלאכות היצירה שנאסרו בלאו חמור של "לא תעשה כל מלאכה", ואת הטורח והעמל שנאסרו בעשה של "שבתוך" כשיטת רבנו הרמב"ן¹⁸, או בביטול טעמה של השבת כדברי מורנו הגדול הרמב"ם¹⁹. חכמינו ראו בחיבור שבין פרשיות המשכן לבין הציווי על השבת את **נתינת המשמעות ומיקוד התוכן של השבת**. החיבור בא לידי ביטוי בשני מישורים: בהגדרת מהות המלאכה האסורה בשבת כ'מלאכת מחשבת', ובהגדרת ייעודה ותכליתה הרוחנית של השבת.

במלאכת הכנת המשכן והקמתו מוזכר פעמים רבות הביטוי 'מעשה חושב' המשקף את היות מלאכת המשכן 'מלאכת מחשבת'. 'מלאכת מחשבת' היא **מלאכה הנעשית באומנות ומתוך חשיבה, ומבטאת ומוציאה לפועל את כוחות היצירה והחשיבה המעשית של האדם**²⁰.

ייעודו של המשכן הוא לרומם ולקדש את המערכת היצירתית האנושית, ולחבר אותה אל המקומות הנשגבים ביותר באדם ובעולם. היכולת להשכין מימדים רוחניים עמוקים

17. שמות לא, טז-יז. 18. בפירושו ל'ויקרא' כג, כד. 19. במשנה תורה, הל' שבת פכ"ד הי"ב. 20. כך למשל בתרגום אונקלוס לשמות לה, לג: "למעבד בכל עבדת אומנון", ובפירוש רש"י לביצה יג, ב – "מלאכת מחשבת שהיא מלאכת אומנות".

בנפשו של האדם ובחיי היצירה והעשייה שלו, היא אחת המטרות הפנימיות של המשכן והמקדש.

גם במהלך חיי היום יום של האדם קיימים שני המהלכים הללו: העשייה המחושבת והיוצרת, וההתקדשות וההתעלות הרוחנית – המעמיקה אל תוככי נשמתו של האדם. במשך ימי השבוע אנו עסוקים באופן שיטתי בעולם היצירה והעשייה, מתוך חשיבה, התכוונות ורצון לפתח ולייצר. העולם הזה, הממלא אותנו כל כך כל ימי השבוע, מותר אותנו פעמים רבות סחוטים ומרוקנים, בלא מרחב נשימה פנימי, ובלא יכולת להקשיב לקולות הקוראים במעמקי נפשנו. היכולת לעצור את מירוץ החיים ואת שטף היצירה, ולהתחבר למקור הפנימי של האדם, אל השקט הפנימי והשלווה הרוחנית, זהו סודה של השבת.

"מלאכת מחשבת אסרה תורה" – כך מגדיר התלמוד פעמים רבות את איסורי השבת²¹. ואם כן, "לא תעשה כל מלאכה" – לא בא בהכרח לאסור את העבודה הקשה, אלא את מלאכת האמן היוצר. שבת אסרה ביצירה, במלאכה שיש בה חשיבה ופעילות נפשית ומנטאלית. את המיקוד הזה למדו חכמים כאמור, מהסמיכות הכפולה והמשולשת של מצות השבת ומלאכת המשכן. בדיעבד יתברר כי גם אם המשכן במציאות המעשית אינו נצחי, הרעיון העמוק הנלמד ממנו על חיי היצירה האנושיים, וממילא הליבון המעמיק הזה של סוד השבת, הינו חלק ממטרת התיאור הארוך והמפורט הזה של מלאכת המשכן ועשייתו.

מטרת השבת היא ליצור את האטמוספירה שבה יוכל האדם להתחבר אל מעיינותיו הפנימיים. כדי שהעשייה והיצירה האישית, המקצועית והמשפחתית במשך השבוע, יהיו מלאים בכוחות פנימיים ובמיקוד מוסרי ורוחני, עלינו להתנתק מהם למשך יום אחד, להניח את כל אותה יצירתיות ועיסוק אובססיבי במימוש המעשי, ולגעת במקור החיים והיצירה.

ואולי זוהי הסיבה שהמקרא משתמש במינוח המדהים הזה ביחס לשבת – 'לעשות את השבת', וכבר תהינו: כיצד 'עושים שבת'?

נראה כי התשובה היא שהקב"ה "מקדש השבת" מצוה עלינו להכין את הכלים להכיל את מאור השבת. השבת, שהיא תוכן נפשי ורוחני פנימי, ושהיא מעיין ומקור היצירה האנושית והעומק המוסרי שבו, דורשת מאיתנו 'לעשות אותה' – ליצור לה כלים מעשיים של זמן ומרחב, ושל גדרות וגבולות שבתוכם היא תחול.

"ושמרו בני ישראל את השבת"²² – נאמר בראשיתו של הפס'. לימדונו חכמים כי 'הישמר' 'פן' ו'אל' – הינם לא תעשה²³, וכאילו אמר הכתוב 'הישמר לך ואל תעשה

21. למשל ביצה יג, ב, חגיגה י, ב, בבא קמא כו, ב ועוד. 22. שמות לא, טו. 23. עירובין צו, א, סוטה

מלאכה ביום השבת'.

נמצא שטעמו של מקרא הוא, שאם נישמר מעשיית מלאכה ביום השבת, נעשה את השבת. היינו, השמירה, ההימנעות מיצירה חדשה ומחשיבה מעשית, מפנה את המרחב ואת האופק הפנימי הנדרש להכיל את אור השבת. כאן, במרחב שיצרו איסורי המלאכה בשבת, נפתחת האפשרות ליכולת האדם לחדש את חיי רוחו ולא להישחק במעמסת החיים ובריצה במעגלי הזמן. את היחס המיוחד הזה שבין ההימנעות מעשייה לבין ברכתה המיוחדת של השבת כבר תיארו חכמינו במדרש²⁴ שהבאנו לעיל – מדרש "ויכולו".

"ויברך אלוקים את יום השביעי ויקדש אותו"²⁵ – שני ביטויים הנדמים כסותרים זה את חברו. שכן ברכה הינה שפע אלוקי אין סופי כנביעת המעיין – "מכיפיה מיבריך" (מתוכו הוא מתגדל) וכענף העץ המתברך ומשכפל עצמו בתהליך ההברכה. ואילו לקדש פירושו להפריש ולהבדיל, להעלות ולייחד.

את הסתירה המדומה הזו מיישב המדרש כשני שלבים של תהליך הופעת השבת בחיים:

"ויברך אלוקים את יום השביעי..." – רבי ישמעאל אומר ברכו במן וקדשו במן.

ברכו במן, שכל ימות השבת היה יורד עומר, בערב שבת שני עומרים, וקדשו

במן שלא ירד בו כל עיקר. רבי יצחק אמר ברכו במן, וקדשו במקושש...".

כבר בירידת המן במדבר סיני התחיל להתגלות סודה של שבת בשני פניה. מחד – ירדה בערב שבת ברכה גדולה בקבלת מנה כפולה של מן, המגלה את השפע המיוחד הטמון בשבת. מאידך, בשבת עצמה לא ירד מן, מפני קדושתה והבדלתה משאר הימים. ביתר עוצמה מתגלה הדבר, אומר המדרש, במתח שבין ברכת השבת לעונשו של מחללה בסקילה כעונשו של מקושש.

"לעשות את השבת לדורותם ברית עולם"²⁶ אמרה תורה.

מהי ברית? וכיצד היא קשורה בשבת?

ברית הינה החיבור שבין שמים לארץ, שבין הקודש והחומר. בנקודה שהם מתחברים ויוצרים זיווג מושלם והרמוני מתקיימת 'ברית' – כמו בברית המילה, שבה נחקק ונחתם אות ברית קודש בבשר ובנקודת יצר הקיום והמשכיות החיים.

השבת היא ברית עולם שיש בה קדושה וייחודיות המגלים את עומק הקדושה שבחיים הגופניים והיצריים, שבחיי המעשה והיצירה.

ואף אנחנו, אם רק נדע לעצור את מירוץ החיים, את הטירוף הלוחץ והחונק, וניצור לעצמנו מרחב פנוי מיצירה, נמצא את עצמנו מתחדשים ומתמלאים. ולקראת יום ראשון מלאי חיים, זרימה ויצירתיות, פנימית ומעשית.

ה, א ועוד. 24. בראשית רבה יא. 25. בראשית ב, א. 26. שמות שם.

כל מה שאנו נדרשים הוא לפנות את המקום בתוכנו להתחדשות הפנימית הזאת – לעשות לי מקדש, לעשות לי שבת – לחיי העולמים.

ה. מזמור שיר ליום השבת – לעתיד לבוא

פעם סיפר לנו אחד מרבותי, שבמלחמת יוה"כ בעומק המובלעת הסורית, ערב שבת בין השמשות, הגיעה התראה על כוח עיראקי גדול העולה למולם. הטנק שלהם נסע, תחילה לבדו לכיוון העיראקים, תפס עמדה והמתין עד שיתקרבו וייכנסו לעומק המארב. בשעת המתנה דרוכה, כשהאויב מתקרב הוא מפלל את קבלת השבת בלבו ובשפתיו רתת "ה' מלך ירגזו עמים..." והאויב קרב ועלה... עד שברגעים שהוא אומר ומנגן בלחש "מזמור שיר ליום השבת" הוא מקבל אישור לפתוח באש ולרסק את חוד הכוח העיראקי. לאחר שהוא פוגע בשבעה טנקים, הכוח העיראקי האדיר מתחיל להתפזר וליסוג.

"ברגעים אלו", סיפר לנו, "חוויתי בכל נימי נפשי מהו 'בפרוח רשעים כמו עשב... להשמדם עדי עד'²⁷, חשתי בכל מאודי חיבור מלא בין שמים לארץ, ובין הכאן ועכשיו ל'לעתיד לבוא'. והבנתי משהו מסודו של 'מזמור שיר ליום השבת' – לעתיד לבוא". וכך אומרת המשנה²⁸:

"השיר שהיו הלויים אומרים במקדש... בשבת היו אומרים מזמור שיר ליום השבת, מזמור שיר לעתיד לבא – ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים".

שבת הינה הארה מנצנצת מהעולם העתידי אל תוך מעמקי העולם שבו אנו חיים. אולי זו הסיבה בשלה אנו חווים בשבת ברית שלימה בין הגוף והנפש, בין החומר והרוח ובין שמים וארץ, שכן זהו סוד שלימותו של העולם הבא, עולם התחייה בלשון חכמינו, עולם שבו חיים בהרמוניה, הגוף המתחיה והנשמה הנזרקת בו שנית. אבל פליאה וסוד גדול ישנם כאן, שכן 'עולם שכולו שבת' מכיל בתוכו, כך נדמה, תופעה הנראית בעינינו כסתירה בלתי נתפסת. מחד, זהו עולם שכולו אור ורוחניות, ואין בו מקום כלל לעינוגי הגוף ולתאוות הבשר. ומאידך, האכילה והשתיה שבו מקבלים מימד רוחני אחר ועמוק, אך הם קיימים בו, כך נראה.

וכך עולה מלשון המדרש²⁹:

"בשביעי מהו אומר 'מזמור שיר ליום השבת' יום שכולו שבת – שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן

27. תהלים צב, ח. 28. תמיד פ"ז מ"ד. 29. אבות דרבי נתן נוסחא א פ"א.

ונזונין מזיו השכינה, שנאמר "ויחזו את האלוקים ויאכלו וישתו" כמלאכי השרת".

אין בו אכילה ושתייה, אך "ויאכלו וישתו"?! הכיצד?
דומה כי מאכל העולם העתידי – "לחם אבירים" הוא, כעין המן שאכלו אבותינו במדבר, מאכל של מלאכי השרת. כלשון חכמינו בתלמוד³⁰: "תנו רבנן: 'לחם אבירים אכל איש' – לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו, דברי רבי עקיבא".
'לחם אבירים' לשיטתו של רבי עקיבא הוא מאכל של מלאכי השרת, מאכל זך ועדין שהנפש נהנית ממנו, אך אין הגוף נצרך להיזון ממנו.
השבת הנצחית שלעתיד לבוא מגלה את רובד החיים השלם וההרמוני, שבו הגוף אינו מיצר את צעדיהן ורצונותיהן של הנפש והנשמה, אך יש בו מימד חיים אמיתי מענג ומחיה – חיי נפש.

שבת זו מגלה את החזון האלוקי מששת ימי בראשית ומאירה לעולם שכולו חיים וטוב לנבראיו, לעולם שכולו עונג ושמחה – באור פני אלוקים חיים, לעולם של גן עדן בתחתיות ארץ שבהן נתאווה הקב"ה לגלות אורו וטובו.
השבת שלנו שעל פני האדמה עוד לא הגיעה לשלימותה, ומאירה אותנו לרגעים באור השלם הזה, ונותנת טעם למעשינו וחיות בצעדינו, ושמחה ואור לימי השבוע – "אשר ברא אלוקים לעשות" – לפעול לתקן ולהעלות את העולם צעד צעד עד שנהיה מסוגלים וראויים לטוב ולקדושה המלאים הללו – "והארץ האירה מכבודו".

1. סיכום: השבת והחיים

נראה כי מלבד חווית הילדות והנערות שבה פתחנו, חוויית 'השבת האסורה' והקשורה, כולנו פגשנו בילדותנו את המדרש המפורסם על רבי שמעון בר יוחאי ובנו היוצאים מן המערה – **מערת גן העדן** – שעסקו בתוכה בתורה ללא בגדים, ומעיין ועץ מפרנסים אותם, אך בצאתם הם שורפים את העולם – עולם של חיי שעה, של פרנסה וחיים. לאחר שנצרפו במערה שנית, שנים עשר חודש, כמשפט הגיהנום, הם חוזרים ומתחברים לאטם אל חיי העולם במילואם.

שיאו של התהליך הוא שגם דעתו של רבי אלעזר הצעיר והשורף נחה במפגש עם חיתת השבת של אותו זקן מפורסם, וכפי שמתאר זאת התלמוד³¹:

"ערב שבת לפנות ערב ראו זקן אחד האוחז בידו שתי אגודות הדסי ריח, ורץ בבין השמשות. אמרו לו: אלו למה לך? אמר להם: לכבוד שבת. ותספיק לך

30. יומא עה, ב. 31. שבת לג, ב, מתורגם.

אגודה אחת? אחד כנגד זכור, ואחד כנגד שמור. אמר לו רשב"י לבנו: ראה כמה חביבין מצוות על ישראל! נתיישרה דעתו".
 מה נתחדש כאן לרשב"י ועוד יותר לרבי אלעזר בנו?
 במבט ראשון עיקר החידוש הוא הזקן המגלה את חיבת השבת. אך מבט מעמיק יותר מגלה כאן שני חידושים נוספים. ראשית, החיבור המיוחד הזה שבין 'שמור' ל'זכור', בין הצד האיסורי של השבת המתגלם כאמור לעיל – ב'שמור' – הפרישה וההתרחקות מהעמל וממלאכת מחשבת, לבין ה'זכור' המבטא את הזכירה הייחודית והחיובית של השבת – כיום שכולו אור וקדושה מופלאה.
 שנית, הזקן הזה רץ לדרכו למרות גילו המופלג, מן הסתם. הוא מתמלא חיות מיום השבת הקרב ובא, ומצות עונג השבת ממלאת אותו בחדווה ובתעצומות נפש ורוח. השבת – לא זו בלבד שאינה אמורה להיות יום איסורים המתסכל וכולם את מירוץ החיים, כ"א להיפך! אמורה היא להעניק חיות ועוצמה לכל ימי השבוע. ומעין זה דרכו של שמאי הזקן שעליו מסופר בגמרא³²:
 "תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה – מניח את השניה ואוכל את הראשונה".

שמאי הזקן מגלם במעשיו כידוע את העולם העתידי האידיאלי, ומתוך כך את ההבנה שהשבת מחייה את כל ימי השבוע, וסגולתה היא המאירה את מאכלו של אדם, מסחרו ופעולתו בכל יום. ועל כן, אם אני מצליח להכניס לחיי היום יום שלי משהו מקדושתה של השבת, משהו מהארת העתיד הטמונה בה, חיי ופעולותיי הגשמיות מתעלים ומקבלים משנה תוקף ועוצמה – לאמר "זה לשבת".
 "אבל הלל הזקן", ממשיך המדרש ואומר, "מידה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר: "ברוך ה' יום יום". הלל לעומת שמאי, מופיע את הקדושה המסוגלת לנו כאן ועכשיו ומעלה אותנו קמעא קמעא אל העולם השלם, הוא מברר את סוד הקדושה הקיים בכל יום מעצמו ומהיותו מברר כי כל מעשינו בעומקם הם לשם שמים. בדרך אל העתיד לבוא, בהיותנו צועדים בנתיבי החיים על קשייהם ומגבלותיהם, למרות הפער הקיים בין השבת הפנימית והאידיאית לבין זו ההלכתית, ולמרות הקשיים שבהם פתחנו את מאמרו, אנחנו מתמלאים עוצמה ואור לקיום השבת מהארתה הקיימת, אך גם מהאור המזהיר מעבר לאופק – אור שבעת הימים המצפה לנו לעתיד לבוא. או אז גם שמירת השבת תיעשה מתוך חיבור מושלם מלא וטבעי. וכהבטחת המדרש³³:

32. ביצה טז, א. 33. מדרש תהלים עג.

”אמר ר’ שמואל בר נחמני: לפי שבעולם הזה הזכר מסבב את הנקבה, אבל לעתיד הנקבה תסבב את הזכר, שנאמר: ”נקבה תסובב גבר”, לפי שבעולם הזה הקב”ה מחזיר על ישראל שיעשו תשובה ויעשו רצונו, אבל לעתיד ישראל מחזירין אחר הקב”ה שיעשו רצונו, שנאמר: ”ואת רוחי אתן בקרבכם”.

אמר ר’ שמעון בשם ר’ סימון חסידא: בעולם הזה אדם הולך ללקוט תאנים, אין התאנה אומרת כלום, אבל לעתיד אדם הולך ללקוט תאנה בשבת, והיא צווחת ואומרת: שבת היא!”.

למי כואב יותר במוצ"ש?

וגם סוד הנשמה היתירה, כמו שכתוב בסידור האר"י ז"ל על "ישמה משה במתנת חלקו" שנותנין לו במתנה בכל שבת אלף חלקי האור, בסוד תוספות נשמה יתירה, ועל ידי זה - "כי עבד נאמן קראת לו" להחזיר לישראל אותן הכתרים, והם עדיים שהתנצלו בחטא העגל, וזהו "כליל תפארת בראשו נתת לו" ועל כן אמרו רבותינו על הפס': "שבת וינפש" כיוון ששבת - אבדה נפש, פירוש כמו שהעשיר מרגיש יותר בצער העוני יותר ממי שהוא עני מתולדותיו, כן הצדיק שיש לו נשמה יתירה ואור גדול וקדוש בשבת, מרגיש יותר בצאת השבת מה נאבד ממנו יותר מהדיוט.

הבעש"ט על התורה יתרו לז

המשכת הקדושה

ונגד שלוש אלה, שלוש בחינות, נפש, רוח, נשמה, שלוש עליות זו על גב זו. בעשרה מאמרות נברא העולם (אבות פ"ה מ"א), והיה תלוי ועומד עד עשרת הדברות, ובעשרה מאמרות, התכלית היה האדם, "ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב', ז'), הרי מדריגת נפש. ואחר כך בקבלת התורה נתוסף בחינת רוח, שזכו כולם לרוח ה', את הנבואה, וכמו שאמר משה רבינו ע"ה "ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם". ולעתיד תתגלה הנשמה, "ונשמת שדי תבינם" (איוב ל"ב, ח'), מצד הבינה שהיא עולם הבא. ותפארת הוא התורה כנודע. והמלכות 'האדריכל' שהזכירו רבותינו ז"ל (בראשית רבה פ"ח ס"ג) בבנין העולם. ושלוש אלה, הם נפש רוח ונשמה כנודע, אשר בני עליה מומשיכים על עצמם מדוגמתם בכל שבת ושבת בתוספת נשמה יתירה מדוגמת עולם הבא, והכול לפי הכנה אשר מכין האדם את עצמו.

וגם נגד עניין זה מתוקן לומר שלוש פעמים ויכולו, נוסף על מה שכתבתי לעיל, כי בפעם הראשונה (=בתפילת לחש) מושך על עצמו קדושת נפש, ובפעם השניה (=אחר תפילת הלחש) מושך על עצמו קדושת רוח, ובפעם השלישית על הכוס ישועות בקידוש השבת מושך על עצמו קדושת השבת, שהוא עולם שכולו שבת.

של"ה מסכת שבת פרק תורה אור אות פג